

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 343.28/29

ПОНЯТИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕНИЯ ПОКАРЕНИЯ

Володимир ВОРОНА,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

SUMMARY

The article is devoted to research of the concept of special beginnings of sentencing. Analyzes various approaches of domestic and foreign scientists to the definition of special beginnings or special rules of sentencing. Substantiates the appropriateness of the use of the term “special beginnings” as opposed to the term “special rules”. Revealed signs of special beginnings of sentencing. The author formulates his own concept of special beginnings of sentencing. Proposed amendments to the current legislation.

Key words: concept, special beginnings of sentencing, special rules of sentencing, separate rules for sentencing, sentencing.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню поняття спеціальних засад призначення покарання. Аналізуються різні підходи вітчизняних і зарубіжних учених до визначення спеціальних засад чи спеціальних правил призначення покарання. Обґрунтовується доречність використання терміна «спеціальні засади» на противагу терміну «спеціальні правила». Розкриваються ознаки спеціальних засад призначення покарання. Формулюється власне поняття спеціальних засад призначення покарання. Пропонуються зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: поняття, спеціальні засади призначення покарання, спеціальні правила призначення покарання, окремі правила призначення покарання, призначення покарання.

Постановка проблеми. У сучасній науці кримінального права спеціальні засади призначення покарання викликають до себе жвавий інтерес з боку науковців. Це зумовлено насамперед помітним значенням, яке відіграють спеціальні засади при призначенні покарання. Однак існує певна невизначеність у питанні, що стосується поняття спеціальних засад призначення покарання. Законодавець не те що не унормовує поняття спеціальних засад, а навіть не згадує в Кримінальному кодексі (далі – КК) України про їх існування. Думки вчених щодо спеціальних засад загалом і їх поняття зокрема теж не однозначні, що аж ніяк не додає ясності озвученому питанню. Утім такий стан речей спонукає до більш детального, ґрунтовного розгляду поняття спеціальних засад призначення покарання.

Актуальність теми. У науці кримінального права поняття спеціальних засад або спеціальних (окремих) правил призначення покарання були предметом дослідження М.І. Бажанова, Є.В. Благова, Л.Р. Валєєвої, А.В. Горностаї, О.О. Дудорова, Д.С. Дядькіна, О.В. Євдокімової, О.С. Жумасва, Т.В. Непомнящої, В.В. Полтавець, М.Н. Становського, В.М. Трубникова, В.І. Тютюгіна, Р.Н. Хамітова, Ю.В. Шинкарьова та ін.

Метою статті є встановлення ознак спеціальних засад призначення покарання й визначення поняття спеціальних засад призначення покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціальні засади призначення покарання як, безперечно, невід’ємна складова інституту призначення покарання відкривають перед науковцями широке коло питань, які потребують вирішення чи хоча б більшої ясності. Одним із таких дискусійних питань можна сміливо вважати також і поняття спеціальних засад призначення покарання.

У теорії кримінального права відсутня єдність думок щодо терміна, який їх визначає. На думку А.М. Яценко,

це може бути пов’язано з тим, що «серед науковців продовжуються дискусії з приводу формулювання поняття загальних засад його призначення» [14, с. 130]. Уважаємо, що це зумовлено також намаганням більш детально вивчити спеціальні засади, їх структуру й види.

Визначення поняття спеціальних засад призначення покарання варто почати з установаження понятійного апарату, тобто розуміння того, що є засадами та чому вони вважаються спеціальними. Користуючись допомогою тлумачного словника [4, с. 419], можемо говорити, що засадами є вихідні, головні положення, на яких ґрунтується щонебудь, у нашому випадку призначення покарання.

Однак засади призначення покарання діляться на ті, що використовуються в кожному випадку призначення покарання, тобто загальні, і такі, що підходять не для кожного випадку призначення покарання, а застосовуються лише в окремих із них – спеціальні.

Використання терміна «спеціальні правила», як уважають Г.К. Буранов і Л.Р. Валєєва [3, с. 36], є не зовсім точним тому, що «правила призначення покарання є складовими елементами структури самих спеціальних засад, які, в свою чергу, входять до структури інституту призначення покарання» [5, с. 121]. Отже, ми вважаємо, що термін «спеціальні засади» в контексті призначення покарання є найбільш оптимальним для його використання й таким, що точно відображає сутність цього поняття.

Визначення поняття спеціальних засад доцільно почати з установаження їхніх ознак, оскільки за частинами можна вести мову про ціле або, як говорили стародавні римські правники, «Ех ungue leonem», що означає «За пазурами лева» (пізнають).

Учені, характеризуючи спеціальні засади, наводять різні їхні ознаки. Так, В.В. Полтавець визначає такі ознаки спеціальних засад призначення покарання: «1) вони

являють собою передбачені у КК України правила призначення покарання; 2) їх зміст обумовлений особливостями певних кримінально-правових інститутів, що виражають специфіку вчиненого злочину або особливості суб'єкта злочину; 3) вони застосовуються на підставі загальних засад призначення покарання» [13, с. 156].

Також виокремлюються такі ознаки спеціальних засад: «1) вони є додатковими правилами призначення покарання; 2) їх застосування можливе лише за наявності специфічних обставин, регламентованих у законі про кримінальну відповідальність, на відміну від загальних засад, врахування яких необхідне у будь-якому випадку призначення покарання особі, що вчинила злочин; 3) вони деталізуються загальні засади, яких недостатньо для призначення покарання у зв'язку зі специфікою вчиненого злочину або особливостями суб'єкта злочину; 4) вони є реалізацією принципів індивідуалізації кримінальної відповідальності та формалізації покарання; 5) вони визначають конкретний механізм врахування обставин, які мають враховуватись судом при призначенні покарання» [11, с. 171–172].

Як нам видається, доцільно говорити про такі конститутивні ознаки спеціальних засад призначення покарання: 1) це правила, які регулюють призначення покарання, 2) вони передбачені КК України, 3.) є обов'язковими для суду, 4) вони стосуються лише окремих кримінально-правових інститутів, 5) застосовуються тільки у визначених кримінальним законом ситуаціях, 6) є відносно самостійними щодо загальних засад, 7) розвивають і конкретизують загальні засади призначення покарання.

Більш детальний розгляд наведених ознак варто почати з того, що спеціальні засади призначення покарання є насамперед правилами, тобто положеннями, якими передається певна закономірність. У нашому випадку ця закономірність стосується призначення судами кримінального покарання. Тобто, спеціальні засади є не просто правилами, а правилами, що регулюють призначення покарання.

Далі потрібно згадати про те, що спеціальні засади передбачені КК України, тобто законодавець унормував їх, хоча й безпосередньо не оперує таким поняттям у межах Кодексу. Отже, можна говорити про таку ознаку, як нормативна визначеність спеціальних засад призначення покарання.

Поряд із названою ознакою стоїть ознака обов'язковості спеціальних засад для індивідуалізації покарання винному, оскільки вони забезпечують індивідуалізацію покарання залежно від специфіки злочинної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного й не можуть бути проігноровані судом під час призначення покарання.

Ще однією важливою ознакою спеціальних засад є те, що вони стосуються лише окремих категорій кримінальних проваджень (щодо незакінченого злочину, злочину, учиненого у співучасті, неповнолітнім, обмежено осудною особою тощо) або (навіть краще сказати) окремих кримінально-правових інститутів. Адже, формулюючи спеціальні засади, «законодавець орієнтується не на категорії кримінальних справ, а на специфіку певних кримінально-правових інститутів» [13, с. 158]. Тому спеціальні засади підлягають застосуванню не в кожному випадку призначення покарання, а «тільки у передбачених законом випадках» [13, с. 158]. Отже, можна говорити ще про одну ознаку – застосування лише у визначених кримінальним законом ситуаціях.

Ведучи мову про ознаки спеціальних засад, неможливо не згадати про їх співвідношення із загальними засадами. Тут одразу виявляється ознака самостійності спеціальних засад призначення покарання, хоча й відносною, «оскільки вони окремо закріплені певними статтями КК України 2001 року та мають характерні особливості, які дозволяють відрізнити їх від загальних засад призначення покарання»

[13, с. 157]. Також необхідно відмітити, що спеціальні засади дають змогу скоректувати, доповнити й деталізувати загальні. Тому їх пов'язаність призводить до того, що спеціальні засади розвивають і конкретизують загальні засади призначення покарання.

Установивши ознаки спеціальних засад призначення покарання, переходимо безпосередньо до визначення їх поняття. Зрозуміло, що в науці кримінального права не може бути одного усталеного та прийнятого для всіх учених поняття спеціальних засад, як і поняття будь-якого іншого кримінально-правового інституту чи категорії, які їх цікавлять. Пов'язано це як із суб'єктивним характером сприйняття норм права, так із постійним розвитком самої науки, практики й законодавства.

Так, В.В. Полтавець вважає, що «під спеціальними засадами призначення слід розуміти передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахуванням специфіки вчиненого злочину або особливостей суб'єкта злочину» [12, с. 244].

Дещо інший підхід пропонує А.В. Горностаї, зазначаючи, що спеціальні засади призначення покарання потрібно розглядати як «передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахуванням характеру вчиненого конкретного злочину» [6, с. 335].

Дійсно, такі визначення зрозумілі й містять у собі основні ознаки спеціальних засад, які охарактеризовані вище. Проте в цих поняттях спеціальних засад призначення покарання немає згадки про їх взаємодію із загальними засадами.

Тому доречно дослухатись до думки Р.Н. Хамітова, який указує, що спеціальні правила призначення покарання – це регламентовані в законі положення, спрямовані на коректування й деталізацію загальних засад призначення покарання [13, с. 67].

І це варто враховувати, оскільки «спеціальні засади призначення покарання, на відміну від закріплених у ст. 65 КК України загальних засад, підлягають застосуванню не в кожному випадку призначення покарання, а тільки у визначених кримінальним законом ситуаціях. Такі правила доповнюють (розвивають) загальні засади призначення покарання, застосовують в сукупності з останніми і при цьому покликані забезпечувати індивідуалізацію покарання залежно від специфіки злочинної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного» [7, с. 122]. Хоча, як слушно зазначає С.В. Благов, спеціальні засади, звісно, не правлять загальними та є не лише їх конкретикою [2, с. 137].

Позицію Р.Н. Хамітова щодо визначення спеціальних засад підтримує Н.В. Маслак, дещо доповнюючи поняття спеціальних засад призначення покарання згадкою про використання останніх лише за певних категорій злочинів [10, с. 170].

Більш сучасне визначення поняття спеціальних засад надає А.М. Ященко, який стверджує, що «спеціальними засадами є передбачені законом правила призначення покарання, що відображають специфіку вчиненого кримінального правопорушення або особу, яка його вчинила, в окремому кримінальному провадженні» [15, с. 132].

У свою чергу, С.В. Благов пропонує розуміти під спеціальними засадами передбачені кримінальним законом правила призначення покарання по окремих категоріях справ [2, с. 137]. До речі, аналогічним чином формулює визначення спеціальних засад призначення покарання й О.С. Жумаєв [9, с. 63].

Проте підхід до визначення поняття спеціальних засад, запропонований А.М. Ященко, нам видається більш уда-

лим, ніж у С.В. Благова, оскільки, як зазначалося вище, під час визначення цього поняття не потрібно акцентувати увагу саме на певних категоріях кримінальних справ, а краще звернутися до специфіки певних кримінально-правових інститутів.

Цікаву позицію щодо визначення поняття спеціальних засад призначення покарання посідає О.В. Євдокімова, яка розглядає їх як «кримінально-правові приписи, що регламентують порядок обрання судом виду й розміру (строку) покарання в особливих випадках, безпосередньо передбачених у кримінальному законі» [8, с. 154]. Слушною є думка щодо згадки про особливі випадки, які до того ж мають бути безпосередньо передбачені КК України.

Свіжий погляд на поняття спеціальних засад висловлює Я.С. Мілашевіч, стверджуючи, що «це передбачені законом про кримінальну відповідальність додаткові правила призначення покарання, що регламентують порядок обрання судом виду і розміру покарання в особливих, суворо визначених законом випадках, і покликані забезпечити реалізацію принципів індивідуалізації кримінальної відповідальності та формалізації покарання, враховуючи специфіку вчиненого злочину та особи винного» [11, с. 172].

Отже, розглянувши думки значної кількості вчених і враховуючи ознаки спеціальних засад призначення покарання, можемо запропонувати таке визначення досліджуваного поняття.

Спеціальні засади призначення покарання – це нормативно визначені, обов'язкові для суду правила, які регулюють призначення покарання щодо окремих кримінально-правових інститутів і застосовуються лише у визначених кримінальним законом ситуаціях (випадках), з урахуванням специфіки суб'єкта злочину та особливостей злочинного діяння, спрямовані на доповнення й розвиток загальних засад призначення покарання, з метою повної реалізації принципу індивідуалізації призначеного покарання.

Такий підхід до визначення спеціальних засад, на нашу думку, є найбільш удалим, оскільки він не є ані занадто широким, ані занадто вузьким і відображає їхні головні сутнісні ознаки без включення до їх поняття зайвих елементів, наприклад, таких як правила складання покарання.

Звичайно, наше авторське визначення спеціальних засад призначення покарання не є остаточним і може змінюватись і доповнюватись новими елементами в процесі подальших наукових розвідок.

Крім авторського визначення поняття спеціальних засад призначення покарання, ми пропонуємо доповнити статтю 65 «Загальні засади призначення покарання» розділу XI КК України частиною, яка б стосувалась спеціальних засад призначення покарання.

Наявність у КК України частини, яка була б присвячена спеціальним засадам, значно полегшила б ситуацію. Як приклад можна навести статтю 65, у першій частині якої ми знаходимо загальні засади призначення покарання. При цьому законодавець чітко зазначає, що «суд призначає покарання ...» [1, с. 35], ставить дві крапки й наводить перелік загальних засад. Аналогічним чином доречно було б згадати в Кодексі й про спеціальні засади. Проте законодавець поки що ігнорує пропозиції науковців, хоча й В.В. Полтавець, й А.М. Яценко у своїх монографіях звертали увагу на цю проблему та подавали відповідні пропозиції.

Уважаємо, що в такій частині статті 65 має бути обов'язково зазначено, що суд призначає покарання також з урахуванням обов'язкових для нього спеціальних засад призначення покарання, які стосуються особливостей особи винного, передбачених частиною 2 статті 20,

частиною 3 статті 43, статтею 103 КК України, особливостей учиненого злочину, передбачених статтями 68, 69, 69-1 КК України, а також стосуються особливостей посткримінальної поведінки винного. До того ж необхідно згадати про спеціальні засади, що містяться в частині 5 статті 65, статтях 70, 71 КК України.

Таке вдосконалення чинного законодавства має сприяти досягненню консенсусу в науковому середовищі стосовно визначення поняття спеціальних засад призначення покарання, що, безумовно, позитивно вплине як на науку кримінального права, так і на правозастосовну практику.

Висновки. Визначення поняття будь-якого явища або процесу, особливо в науковому вимірі, є важливим кроком до розуміння його сутності. І, як показує стаття, практичне здійснення такого визначення є доволі складним, оскільки етимологічне значення слів «спеціальний», «засада» відіграє неабияку роль і безпосередньо відображається на змісті наукового терміна, що досліджується. Тому з урахуванням вищевведених аргументів ми вважаємо за доцільне використання терміна «спеціальні засади» призначення покарання на противагу іншим варіантам, що пропонувались нашими колегами.

Також не варто забувати про те, що визначенню поняття сприяє розкриття його ознак, які й характеризують останнє. Для спеціальних засад такими ознаками є їх обов'язковість, нормативна визначеність, певною мірою унікальність правил призначення покарання, які до них входять, оскільки вони стосуються лише окремих кримінально-правових інститутів і застосовуються тільки у визначених кримінальним законом ситуаціях. До того ж спеціальні засади призначення покарання доповнюють і розвивають загальні засади, хоча і є щодо них відносно самостійними. Наведені елементи дають змогу вибудувати цілісне сприйняття предмета дослідження

Поняття спеціальних засад призначення покарання, що наводиться вище, є доволі широким порівняно з іншими варіантами. Проте такий погляд на це поняття, на нашу думку, достовірно відображає спеціальні засади з усіх боків, з урахуванням різних підходів і думок. Оскільки саме комплексне поняття спеціальних засад призначення покарання дає змогу поглянути на них як у контексті проблем призначення покарання загалом, так і в сенсі специфічного та складного субінституту кримінального права зокрема.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 20 березня 2016 року / уклад. та підгот. В.І. Тютюгін. – Х. : Право, 2016. – 308 с.
2. Благов Е.В. Назначение наказания (теория и практика) : [монография] / Е.В. Благов. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 2002. – 187 с.
3. Буранов Г.К. Определение специальных правил назначения наказания: семантические интерпретации / Г.К. Буранов, Л.Р. Валеева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2011. – № 3(9) : в 3 ч. – Ч. II. – С. 34–37.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (із дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Ворона В.С. До питання про обумовленість виокремлення спеціальних засад призначення покарання в кримінальному праві України / В.С. Ворона // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Випуск 5. – Т. 3. – С. 120–123.
6. Горностаї А.В. Спеціальні правила призначення покарання за замах на злочин / А.В. Горностаї // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнар. наук-

практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», НДП вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримінал. Права». – Х. : Право, 2013. – С. 335–338.

7. Дудоров О.О. Спеціальні засади призначення покарання / О.О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1 (1). – С. 121–135.

8. Євдокімова О.В. Питання застосування спеціальних правил призначення покарання / О.В. Євдокімова // Проблеми законності. – 2013. – № 123. – С. 153–162.

9. Жумаев А.С. Специальные правила назначения наказания за единичное преступление : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.С. Жумаев ; МГЮА им. О.Е. Кутафина. – М., 2009. – 205 с.

10. Маслак Н.В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : [монографія] / Н.В. Маслак. – Х. : Право, 2010. – 232 с.

11. Мілашевич Я.С. Поняття та ознаки спеціальних засад призначення покарання / Я.С. Мілашевич // П'яті Харківські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасників Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів

(м. Харків, 12–13 трав. 2016 року) / ред. кол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2016. – С. 170–172.

12. Полтавець В.В. До питання про поняття та види спеціальних засад призначення покарання / В.В. Полтавець // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 квіт. 2006 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – Ч. 1. – С. 243–245.

13. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Полтавець ; ЛДУВС. – Л., 2005. – 200 с.

14. Хамитов Р.Н. Специальные правила назначения наказания за единичное преступление по российскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р.Н. Хамитов ; Казанский государственный университет. – К., 2001. – 223 с.

15. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : [монографія] / А.М. Яценко. – Х. : ХНУВС, 2014. – 349 с.